

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті розглядаються компоненти професійної майстерності майбутніх викладачів вищих педагогічних навчальних закладів. Виділено 4 компоненти, а саме: мотиваційний, змістовий (гностичний), діяльнісний та особистісний.

Ключові слова: майбутній викладач, компонент, знання, вміння, здібності, якості.

Постановка проблеми. Важливу роль у розвитку педагогічної освіти та в її здобуванні має діяльність, яка направлена на формування в майбутніх викладачів вищих педагогічних навчальних закладів педагогічної майстерності, що є головною складовою педагогічної освіти та залишається важливим питанням, яке потребує як теоретичного, так і практичного розв'язання. Актуальність нашого дослідження пов'язана з необхідністю визначити структуру професійної майстерності майбутніх викладачів вищих педагогічних навчальних закладів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив, що проблемою педагогічної майстерності займався багато вчених, педагогів та дослідників протягом багатьох років, а саме: А.С.Макаренко, Ю.П.Азаров, В.М.Коротов, А.Дистервег, А.А.Гончаров, А.І. Астахов, Н.В.Кухарев, В.С Решетько, Н.Н. Тарасевич, Е.Помиткін, А.І.Щербаков, І.А.Зязюн, В.А. Слостенин, М.М. Фіцула, О.М.Обривкіна, Л.А.Данилевська, Є.Барбіна. А.І. Кузьмінський та ін. На основі аналізу літературних джерел робимо висновок, що науковці та педагоги, які займалися цим питанням не мають єдиної думки щодо поняття та структури педагогічної майстерності.

Мета дослідження – визначити характерні особливості професійної майстерності майбутніх викладачів вищих педагогічних навчальних закладів

Виклад основного матеріалу. Дослідивши педагогічні джерела щодо структури педагогічної майстерності, слід зазначити, що серед складових педагогічної майстерності, які складають її фундамент, учені та педагоги виділяють наступні: знання, уміння, навички, педагогічну техніку, здібності, якості викладача, мислення, покликання, педагогічний досвід, творчість, професійну усталеність та педагогічний такт.

У ході нашого дослідження ми спробували структурувати ці складові та виділили 4 головні компоненти професійної майстерності майбутніх викладачів вищих педагогічних навчальних закладів, а саме:

- мотиваційний компонент
- змістовий компонент
- діяльнісний (процесуальний) компонент
- особистісний компонент.

Розглянемо кожен компонент та представимо його складові.

I. Мотиваційний компонент, на нашу думку, представлений насамперед такою складовою, як **професійно-педагогічна спрямованість** викладача (І.А. Зязюн, О.М. Обривкіна, З.Н. Курлянд, М.М. Фіцула, А.В. Барабанщиков, В.Тищенко). До її структури ми відносимо інтерес, любов викладача до педагогічної професії та активне прагнення займатися педагогічною діяльністю. Дуже важливим тут є здобуття задоволення від педагогічної діяльності, яке є результатом ініціативності, наявності у майбутнього викладача мотивації на досягнення успіху. З такою мотивацією викладачі, зустрічаючи перешкоди, шукають шляхи їх подолання, мають потребу в ефективності своїх дій, рішуче діють у нестандартних ситуаціях, готові брати на себе відповідальність, характеризуються адекватною самооцінкою. Важливу роль при цьому відіграє упевненість у собі як викладачеві, у своїх знаннях, уміннях, поглядах та оптимізм, який впливає на ефективність навчання та виховання студентів, викликає в них позитивні емоції, добрий настрій і захопленість справою, активність.

Не обійтись викладачеві і без натхнення, що досить часто є певним збудником творчої роботи, але воно часто з'являється у процесі успішного труда, як його наслідок. Одне можна стверджувати з упевненістю: по-справжньому вагомі досягнення на викладацькій ниві можуть зростати лише за наявності натхнення.

Головним у педагогічній направленості викладача є система його *психолого-педагогічних переконань*, яка формується на основі досягнень психолого-педагогічної науки та педагогічного досвіду. Психолого-педагогічні переконання входять до системи ідейно-політичних, світоглядних, моральних та естетичних переконань викладача, зумовлюють цілісність та якісну визначеність педагога як професіонала та особистості, спонукають його бути послідовним, логічним та цілеспрямованим.

Також до структури мотиваційного компонента можна віднести **національну спрямованість** (М.М. Фіцула) – бажання сформувати майбутню національну еліту України, виховати гідних громадян країни, створити інтелектуальний потенціал нації і справжніх патріотів, від яких залежатиме майбутнє нації, народу, держави [5; 72].

II. Підвалиною змістового (гносеологічного) компонента перш за все слід вважати професійну компетентність, до складу якої входять **знання** (А.С. Макаренко, А.В. Барабанщиков, М.М. Фіцула, А.І. Кузьмінський, В.М.Вакуленко, та ін.), які, з одного боку, направлені на дисципліну, що викладається, тобто спеціальні знання, та з іншого – на студентів. Сюди слід віднести психолого-педагогічні знання – знання дидактики вищої школи, теорії виховання, соціології, знання психічних видів та станів студентів та власного психічного виду (соціоніка), закономірностей вікових та індивідуальних особливостей студентів (андрагогіка – М.Д.Махлін, О.В.Ерліх, Е.Джонс, М.Лен, М.Т.Громкова, С.І. Змейов, І.А. Колеснікова, О.І.Огієнко), знання психологічних основ викладання обраної дисципліни. Ураховуючи особливості особистості викладач зможе зацікавити студента інформацією, викликати захоплення нею і бажання поповнювати свої знання.

Важливу роль відіграють знання методики викладання, тобто знання методів, засобів та прийомів, методик та технологій донесення наукової інформації до студентів, викладання обраного предмета. Знання технічних вербальних засобів допоможуть викладачеві подати складне завдання доступно. У наш час інтегральну роль відіграють знання інформаційних технологій, тобто знання різноманітних комп'ютерних програм, автоматизованих інформаційних систем, а саме, збирання, збереження, оброблення і представлення інформації, використовуючи електронну техніку та систему комунікацій, які сприятимуть легкому та швидкому опрацюванню різних завдань на персональному комп'ютері.

В умовах інтеграції та демократизації вищої освіти суттєво зростає роль інноваційних технологій, засвоєння та застосування викладачами педагогічних новинок.

Глибше розкрити закономірні зв'язки між предметами, процесами та явищами реального світу викладачеві дозволять знання суміжних дисциплін, які також сприятимуть формуванню всебічно розвинутого спеціаліста.

Знання з мистецтва, філософії, політики, сучасних досягнень науки і техніки – загальнокультурні знання – нададуть викладачеві можливість спілкуватися зі студентами на різноманітні теми, спрямують студентів на цікаві справи, допоможуть організувати їх змістовне дозвілля.

Слід зазначити, що знання потребують систематичного поповнення і мають формуватися водночас на всіх рівнях: методологічному, теоретичному, методичному, технологічному.[2]

Треба зауважити, що важливою особливістю знань є їх комплексність, що потребує від викладача вміння добирати, синтезувати, аналізувати здобуті знання для успішного розв'язання педагогічних задач, аналізу педагогічних ситуацій, для досягнення педагогічної мети, уявлення технології її застосування. Це зумовлює необхідність осмислення психологічної сутності явищ, вибору засобів взаємодії – тобто необхідність розвинутого **професійного мислення**. Під час розв'язання кожної педагогічної задачі актуалізується вся система педагогічних знань викладача, які виявляються як єдине ціле.

Доречно сказати, що знання викладача стануть могутнім засобом для навчання і виховання, коли вони не лише викладаються, а застосовуються для розумового розвитку студентів, їх підготовки з фаху, морального виховання.

III. Діяльнісний (процесуальний) компонент професійної майстерності зводиться до володіння методами, способами та технологіями навчання та виховання, що можливо за допомогою вмінь, навичок та педагогічної техніки.

Уміння та навички, що є складовою частиною діяльнісного компонента педагогічної майстерності, настільки важливі, що деякі дослідники (Н.В. Кузьміна, Барабанщиков, М. Фіцула) рівень умінь уважають визначальним у майстерності педагога.

Уміння – це не механічна комбінація навиків, а кожен раз новий сплав знань, навиків, цілеспрямованості та творчих можливостей учителя, тому оволодіння основами майстерності повинно бути направлено не тільки на формування знань та навиків, а перш за все на розвиток здібності створювати такий сплав [1].

Аналіз наукових праць, присвячених розгляду вмінь, якими повинен володіти педагог, дозволяє зробити висновок, що професійно-педагогічні вміння та навички повинні охоплювати ті ж складові частини, що і знання, а саме: вміння здійснювати навчально-виховний процес, виховну роботу; вміння взаємодіяти зі студентами, управляти ними під час різноманітної діяльності; вміння управляти собою.

Кожне з перерахованих умінь містить різні інтелектуальні та практичні навички. Уміння дозволяють на основі надбаних знань та навичок виконувати певні види діяльності в мінливих умовах. М.І. Дьяченко, Л.А. Кандилович уважають, що чим досконаліше вміння, тим вільніше викладач володіє різними діями, з яких складається його педагогічна діяльність. Педагогічної навички та вміння у сукупності утворюють педагогічну техніку. З оволодінням нею в процесі діяльності викладача з'являється легкість, простота, природність, які є важливими показниками педагогічної майстерності [3].

Педагогічна техніка (М.М. Фіцула, І.А.Зязюн, А. С. Макаренко, А.А. Гончаров, А.І. Кузьмінецький) – це сукупність раціональних засобів, умінь, прийомів, навичок та особливостей поведінки вихователя, що використовуються в навчально-виховній роботі та спрямованих на ефективну реалізацію обраних ним методів і прийомів навчально-виховної роботи з окремим вихованцем чи колективом у цілому відповідно до поставленої мети навчання та виховання з урахуванням конкретних об'єктивних та суб'єктивних передумов; уміння використовувати психофізичний апарат як інструмент виховного впливу; прийоми володіння собою (своїм організмом, настроєм, мовленням, увагою й увагою) і прийоми впливу на інших (вербальними і невербальними засобами (Зязюн); форма організації поведінки викладача, його темпераменту, переконань, поглядів (А.А. Гончаров); тонкий впливовий інструмент досягнення багатьох педагогічних, дидактичних завдань; важливий компонент естетичного впливу на студента.

Для відпрацювання культури педагогічної техніки в педагогів-слухачів застосовується театральна, акторська методика для того, щоби, залишаючись самим собою, педагог більш результативно виконував задуману педагогічну дію.

Говорячи про педагогічну техніку, слід звернути увагу на зовнішню культуру викладача, а саме одяг, зачіску, макіяж, поставу, мовлення, форми невербального спілкування тощо [5;77]; володіння своїм тілом. Усе це має бути підпорядковане розв'язанню тих чи інших педагогічних завдань. Адже вже своїм виглядом педагог впливає на настрої і почуття вихованців, сприяє формуванню в них компонентів морально-естетичної культури. Поєднання стилю моди, естетичної виразності, зручності — ось провідні критерії одягу педагога.

Необхідною в діяльності викладача є культура мовлення, а саме чітка дикція, поставлений голос, правильне дихання та розумне використання в мовленні міміки та жестів.

У процесі професійної підготовки до викладацької роботи у вищих навчальних закладах кожен має оволодіти значним обсягом знань і умінь у царині педагогічної техніки.

IV. Досліджуючи таку проблему, як педагогічна майстерність, до **особистісного компонента** ми вважаємо слід віднести насамперед **якості** викладача. Важливими тут є працелюбність, працездатність, дисциплінованість, відповідальність, організованість, наполегливість, систематичне і планомірне підвищення свого професійного рівня, прагнення постійно підвищувати якість своєї праці; доброзичливість, об'єктивність, вимогливість, самостійність, самоконтроль, порядність (О.М. Обривкіна, М.М.Фіцула, І.А. Кузьмінський); інтелігентність (С.У. Гончаренко, А.В. Барабанщиков). Оскільки педагог на кожному кроці вирішує певні професійні завдання, то інтуїція стає важливою професійною якістю педагога, яку треба розвивати. Це здатність викладача миттєво зробити найбільш вдалий, найбільш ефективний навчальний крок через безпосереднє його бачення, без обґрунтування за допомогою доказів. (І.М.Богданова)

З поміж якостей, на нашу думку, має чітко виділятися **гуманістична спрямованість** особистості, а саме ідеали, інтереси, ціннісні орієнтації, спрямованість на особистість іншої людини, повага до вихованців і вимогливість до них, шанування, оберігання від негативних впливів, створювання оптимальних умов для їх всебічного розвитку, утвердження словом і працею найвищих духовних цінностей, моральних норм поведінки й стосунків (А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський). Гуманістичну спрямованість особистості викладача передбачає педагогічна моральність (М.М. Фіцула), яка втілюється в педагогічній позиції викладача, у виборі конкретних завдань навчально-виховного процесу, впливає на взаємини студентами, визначає гуманістичну стратегію педагогічної діяльності.

Важливу роль на наш погляд відіграють **морально-духовні цінності** (А.С. Макаренко, В.П. Андрущенко, А.І. Кузьмінський), а саме життєві ідеали, сумління, чесність.

До структури особистісного компонента професійної майстерності викладача вузу слід, на нашу думку, включити також **здібності** викладача до професійної діяльності, тобто індивідуальні передумови успішної діяльності, стимулятори професійного зростання, які залежать від особливостей перебігу психічних процесів і забезпечують швидкість самовдосконалення (І.А. Зязюн, Н.В. Кузьміна, М.М. Фіцула, М. Тищенко). Важливими тут є комунікативні, перцептивні, сугестивні здібності (динамізм особистості, емоційна стабільність, професійна усталеність викладача, методологічна рефлексія; швидкість реакції на поведінку аудиторії й окремих студентів; нормальна втомлюваність. А організувати вплив на студентів викладач може за допомогою педагогічного такту (А.Б.Барабанщиков, А.І. Кузьмінський), тобто здатності викладача у всіх випадках дотримуватися міри у відношеннях з слухачами, оперативно та без тертя вирішувати будь-які, навіть конфліктні питання, досягаючи при цьому позитивних результатів у навчанні та вихованні студентів [3; 94].

Оскільки викладач – це творча професія, то дуже важливо для викладача володіти здатністю до творчості, спроможністю генерувати незвичні ідеї, відходити від традиційних схем, швидко розв'язувати проблемні ситуації, вирішувати нетипові задачі, здатністю до імпровізації. Викладач має намагатися з максимальною ефективністю, кожен раз по-новому й педагогічно обґрунтовано застосовувати в навчально-виховному процесі різні методи, засоби та форми виховання та навчання, професійні знання та особистісні якості. На допомогу тут стануть організаторські, дидактичні, дослідницькі здібності.

Під час нашого дослідження нами було виділено 4 головні компоненти професійної майстерності майбутніх викладачів вищих педагогічних навчальних закладів, а саме мотиваційний, змістовий (гностичний), діяльнісний та особистісний. Було проведено анкетування, яке забезпечило виявлення реального стану рівнів сформованості професійної майстерності майбутніх викладачів вищих навчальних закладів за діяльнісним та особистісним компонентами. Були опитані магістранти заочного відділення факультету "Початкове навчання" (17 чоловік).

Для виявлення рівня сформованості діялісного компонента, а саме комунікативних умінь, було запропоновано тест В.Ф. Ряховського, для організаційних вмінь – експрес-діагностику Н.П. Фетіскіна [6].

Для визначення рівня сформованості особистісного компонента було запропоновано опитувальник Г.Айзенка для виявлення рівня емоційної стабільності [2], тест "Ваш творчий потенціал" Н.П. Фетіскіна – для визначення рівня креативності, та діагностику інтерактивної направленості особистості Н.С. Щуркової, модифіковану Н.П. Фетіскіним [6].

Попередня діагностика рівнів сформованості професійної майстерності

за діялісним та особистісним компонентами

Компоненти	Показники	Рівні сформованості проф. майстерності					
		низький		середній		достатній	
Діялісний	Комунікативні вміння	-	-	47%	8 чол.	53%	9 чол.
	Організаторські вміння	-	-	53%	9 чол.	47%	8 чол.
Особистісний	Емоційна стабільність	35%	6 чол.	30%	5 чол.	35%	6 чол.

	Креативність	-	-	76%	13 чол.	24%	4 чол.
	Інтерактивність	59%	10 чол.	41%	7 чол.	-	-

Було з'ясовано, що діяльнісний та особистісний компоненти професійної майстерності більшості магістрантів сформовані на середньому рівні за всіма показниками, на низькому – лише емоційна стабільність та інтерактивність. Достатнього рівня сформованості не має лише такий показник, як інтерактивність.

Перспективи подальшої роботи полягають у визначенні критеріїв та показників професійної майстерності майбутніх викладачів вищих педагогічних навчальних закладів та виявленні реального стану рівнів сформованості професійної майстерності майбутніх викладачів вищих навчальних закладів за гностичним та мотиваційним компонентами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кузьмінський А.І. Педагогіка вищої школи / А.І. Кузьмінський. – К: Знання, 2004. – 486с.
2. Зязюн І.А. Педагогічна майстерність / І.А. Зязюн. – К., 2004. – 422с.
3. Профессиональное мастерство преподавателя высшей школы. – М., 1980. – 99 с.
4. Тищенко В.М. Викладач вищої школи: феномен професії / В.М. Тищенко. – Львів, 2006.
5. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи / М.М. Фіцула. – К., 2010. – 456с.
6. Фетискин Н.П. Социально психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н.П. Фетискин, В.В. Козлов, Г.М. Мануйлов. – М., 2002.

Подано до редакції 15.02.12